

The historical process of the formation of gender policy as a source of political legitimacy in the Islamic Republic of Iran

Behrang Taheri*, **Mohammad Tohidfam****

Seyed Mostafa Abtahi***

Abstract

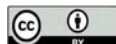
The issue of gender in contemporary Iran has deep ties with politics. The process of politicizing the issue of gender in order to create political legitimacy was started by the Pahlavi regime and then pursued by the opponents of the regime with more intensity for the purpose of delegitimization of it. The delegitimization of the established regime by attacking its gender policy played a central role in building the legitimacy of the alternative system, and on this basis, the gender approach of the Islamic Republic system became one of the most important sources of its political legitimacy. In the upcoming article, we have examined this proposition with a qualitative and historical approach and by considering David Beetham's conceptualization of political legitimacy. The findings indicate that within the framework of gender policy, the Islamic system has linked its ideological interests in terms of official supervision in the field of culture and society with the historical approach of Iranian society in relation to ethical considerations in the field of gender and has created a legitimizing policy that has the ability to attract a wide range of society in the most years of the system's life. This policy is the product of a historical process that most of Iran's political forces, due to the

* PhD student in Political Science, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, be_taheri@yahoo.com

** Professor, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding Author), tohidfam_m@yahoo.com

*** Assistant Professor, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, m.abtahi100@gmail.com

Date received: 25/08/2023, Date of acceptance: 04/02/2024

combination of the two elements of traditionalism and anti-Westernism, have contributed to its formation.

Keywords: Gender, Women, Political Legitimacy, The Pahlavi Regime, The Islamic Republic.

Introduction

The developments of the gender issue in the Middle East since the second half of the 20th century have had an obvious impact on the political process in the countries of the region. Contrary to the trend in the West, this development was not a result of the collective movement of women and the pressure of the feminist movement, but rather the product of the individual initiatives of the leaders who, in the era of decolonization after the war, sought to establish a new legitimacy over the traditional legitimacy governing their societies. Modern gender politics had an important position in the legitimacy structure they built. But this development faced the resistance of the traditional society and gender issues became an important symbol of standing against modernization and westernization in these countries. On this basis, the issue of women became one of the axes of confrontation between the governments and their opponents in the Middle East, and the issue of gender as a political matter in these societies was clearly manifested. Iran has also been one of the focal points of this evolution. The process of politicizing the issue of gender in Iran and linking it to political legitimacy started with the absolute modernism of Pahlavi and gained wider dimensions with the formation of the Islamic Republic.

Materials and Methods

The nature of the current research is historical with a sociological approach. The research is of a descriptive-analytical type, and in terms of information gathering tools, it is done using library method. From the perspective of analyzing the findings, the qualitative analysis method has been used.

Discussion and Result

In examining the legitimation of gender politics in the Islamic Republic, we have considered David Beetham's justifiability view of political legitimacy. Contrary to the view of believability (Weber's view) during which the opinion of the government and society are aligned, in the view of justifiability there is not necessarily a complete alignment; Rather, due to a common element between the two sides, a kind of

95 Abstract

convergence has been created and the positions of the two are linked together. According to this point of view, in a legitimizing policy, there is always an intermediate link that connects the official approach of the political system with the historical approach of the society and thereby makes that policy justifiable for the majority of people. In this framework, even the opponents of a government might be a part of its legitimation process. According to the analysis in this article, the religious and legal hijab has been the connecting link between the ideological approach of the system and the historical and cultural approach of the Iranian society in the issue of gender. This connection has created great legitimacy for the Islamic Republic.

Conclusion

Within the framework of gender policy, the Islamic Republic has linked its ideological interests in terms of official supervision in the field of culture and society with the historical approach of Iranian society in relation to ethical considerations in the field of gender and has created a legitimizing policy that has the ability to attract a wide range of society. This policy is the product of a historical process that most of Iran's political forces, due to the combination of the two elements of traditionalism and anti-Westernism, have contributed to its formation.

Traditional and religious culture as the basis of the government's gender policy has an ethical orientation in the field of gender. A gender policy with moralistic trend can be highly justified in a traditional society. But it should be kept in mind that the traditional base of Iranian society has undergone various transformations over time. During the 1990s, the above-mentioned transformation became more apparent and the cultural changes caused by the change of generations in Iranian society and the emergence of new lifestyles have become more apparent than in the past. Signs of the formation of a new process of politicizing the issue of gender can be seen in this transition, and it is not so strange; The historical experience of the past regime shows that the political function of gender is a two-way matter that both the political system and its opponents can take advantage of.

Bibliography

Abdi, Abbas (2014), *Tehran Polytechnic Student Movement 1338-1357*, Tehran: Ney Publications, [in Persian]

Afari, Janet (2000), *Iranian Constitutional Revolution*, Translated by Reza Rezaei, Tehran: Bistoon Publications [in Persian]

- Ahmadi Khorasani, Noushin (2011), *Hijab and Intellectuals*, Author's Blog: www.noushinahmadi.wordpress.com [in Persian]
- Ahmadi Khorasani, Noushin and Parvin Ardalan (2003), *Senator (Mehrangiz Manouchehrian's Activities in the Context of Women's Rights Struggles in Iran)*, Tehran: Tose-e Publications, [in Persian]
- AAI-e-Ahmad, Jalal (2017), *Westernization*, Tehran: Majid Publications, [in Persian]
- Bashiriyeh, Hossein (2017), *Political Sociology*, Tehran: Ney Publications, [in Persian]
- Bazargani, Bahman (2019), *The Recovered Time*, Tehran: Akhtaran, [in Persian]
- Beetham, David (2011), *The Legitimation of Power*, Translated by Mohammad Abedi Ardakani, Yazd: Yazd University Press, [in Persian]
- Daneshvar, Simin (1979), "Let's settle the ruined Iran", *Kayhan*: No. 10657, 1979/3/10, [in Persian]
- Ettehadieh, Mansoureh(2001), "The Role of Women in the Constitutional Revolution", *Quarterly Journal of Contemporary history of Iran*, Fifth year, No. 18, pp. 157-169, [in Persian]
- Foran1, John (2017), *Theorizing Revolutions*, Translated by Ershad Farhang, Tehran: Ney Publications, [in Persian]
- Foran2, John (2017), *A Century of Revolution: Social Movements in Iran*, Translated by Hassan Asadi, Tehran: Mola Publications, [in Persian]
- Giddens, Anthony (2019), *Selection of Sociology*, Translated by Hasan Chavoshian, Tehran: Ney Publications, [in Persian]
- Hajebi, Vida (2014), *Interview with Vida Hajebi*, BBC Persian: <https://www.youtube.com/watch?v=sZjvTJNKaA> (2014/6/3)
- Homayoun Katouzian (1992), *Mossadeq and the Struggle for Power in Iran*, Translated by Ahmad Tadayon, Tehran: Rasa Cultural Services Institute, [in Persian]
- Motahari, Morteza (2011), *Hijab Issue*, Tehran: Sadra Publications, [in Persian]
- Motahari, Morteza (2006), *Women's Rights System in Islam*, Tehran: Sadra Publications, [in Persian]
- Naderi, Mahmoud (2011), *The People's Fadaee Guerrillas: From the First Actions to February 1979 (Volume 1)*, Tehran: Institute of Political Studies and Research, [in Persian]
- Nikkhah Qamsari, Narges (2014), "Gender Discourse from the White Revolution to the Islamic Revolution", *Quarterly Journal of jarfapajouh*: First year, No. 1, pp. 113-154, [in Persian]
- Nikkhah Qamsari, Narges (2011), *The evolution of the attitude towards women and its influence on the Islamic Revolution*, Tehran: Research Institute of Imam Khomeini and the Islamic Revolution, [in Persian]
- Pahlavi, Mohammadreza (1974), *The Mission for my Country*, Tehran: Book Translation and Publishing Company, [in Persian]
- Paknia, Mahboubeh and Morteza Mardiha (2011) *Gender Dominance*, Tehran: Ney Publications, [in Persian]

97 Abstract

- Panahi, Abbas and Masoumeh Hanifeh (2022), "Actions and reactions of the people of Gilan against the implementation of the law on unification of clothing and uncovering the hijab", *Historical Studies*: Vol. 13, No. 1, pp. 79-101, [in Persian]
- Ritzer, George (2015), *Contemporary Sociological Theory and Its Classical Roots*, Translated by Shahnaz Mosamaparast, Tehran: Saales Publications, [in Persian]
- Sadeghi, Elahe (2021), "Gender Policy in Contemporary Iran: The Role of the State in Changing the Status and Rights of Women (1891-2013)", *The State Studies Quarterly*: Seventh year, No. 27, pp. 59-87, [in Persian]
- Sahife Imam Khomeini, Imam Khomeini's Portal: www.imam-khomeini.ir
- Sanasarian, Eliz (2005), *The Women's Rights Movement in Iran: Mutiny, Appeasement and Repression from 1900 to the Revolution of 1979*, Translated by Noushin Ahmadi Khorasani, Tehran: Akhtaran Publications, [in Persian]
- Sedghi, Hamideh (2007), *Women and Politics in Iran/Veiling, Unveiling and Reveiling*, New York: Cambridge University Press
- Shariati, Ali (2011), *Woman (Collection of Works 21)*, Shariati Home Website: shariatihome.com, [in Persian]
- Shariati, Ali (2005), "Woman in the Eyes and Heart of Mohammad", *Yad*: No. 75, pp. 51-86, [in Persian]
- Shariati, Ali (1971), *Fatima is Fatima*, Tehran: Hoseiniyeh Ershad, [in Persian]
- Shokat, Hamid (2009), "Rereading the Experiences of the Student Confederation": www.dw.com/fa-ir
- Sirafinejad, Mohsen, *Abdollah Panjeshahi's murder and left-handed childhood disease*, Book Website: <http://www.ap56.ir>, [in Persian]
- Tohidfam, Mohammad (2013), "Networked Social Forces: New Concept of Iran's New Political Sociology", *Journal of Political Science*: Eighth year, No 2, pp. 153-182, [in Persian]
- Waters, Mary-Alice and Evelyn Reed (2013), *Feminism and the Marxist Movement*, Translated by Masoud Saberi, Tehran: Talayeh Porso Publications, [in Persian]
- Weber, Max (1995), *Economy and Society*, Translated by Abbas Manouchehri and others, Tehran: Molla Publications, [in Persian]

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه منبع مشروعیت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران

بهرنگ طاهری*

محمد توحیدفام**، سیدمصطفی ابطحی***

چکیده

مسئله جنسیت در ایران معاصر پیوندهای عمیقی با سیاست داشته است. روند سیاسی شدن مسئله جنسیت در راستای ساخت مشروعیت سیاسی، توسط رژیم پهلوی آغاز گردید و سپس توسط مخالفان رژیم و به هدف سلب مشروعیت از آن با شدت بیشتری پی گرفته شد. مشروعیت‌زدایی از رژیم مستقر با حمله به سیاست جنسیت آن، نقشی محوری در ساخت مشروعیت نظام جایگزین ایفاء کرد و بر این مبنای رویکرد جنسیتی نظام جمهوری اسلامی به یکی از مهمترین منابع مشروعیت سیاسی آن تبدیل شد. این گزاره را در مقاله پیش رو، با رویکرد کیفی و تاریخی بررسی کرده‌ایم. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در چارچوب سیاست جنسیت، نظام اسلامی علائق ایدئولوژیک خود در زمینه نظارت رسمی در حوزه فرهنگ و اجتماع را با رویکرد تاریخی جامعه ایران در ارتباط با ملاحظات اخلاق‌گرایانه در حوزه جنسیت پیوند زده و سیاستی مشروعیت‌بخش آفریده که قابلیت جذب طیف‌های وسیعی از جامعه را در بیشترین سال‌های حیات نظام داشته است. این سیاست محصول یک

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی (گرایش مسائل ایران)، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و

تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، be_taheri@yahoo.com

** استاد گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

(نویسنده مسئول)، tohidfam_m@yahoo.com

*** استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و

تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، m.abtahi100@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵

روند تاریخی است که اغلب نیروهای سیاسی ایران، بواسطه پیوند دو عنصر سنت‌گرایی و کنش انقلابی ضدغرب، در شکل‌گیری آن نقش داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: جنسیت، زنان، مشروعیت سیاسی، رژیم پهلوی، جمهوری اسلامی.

۱. مقدمه و طرح بحث

مفهوم جنسیت، تلاشی برای الگومند کردن مردانگی و زنانگی و روابط میان مرد و زن است؛ روابطی که به طور اجتماعی ساخته می‌شود. مبنای اجتماعی روابط دو جنس به این معناست که جنسیت، محصول اعمال آدمیان است نه محصول طبیعی نیازهای زیست‌شناختی (ریتزر، ۱۳۹۴: ۳۳۵). به عبارت دیگر، در حالیکه «جنس» مفهومی زیست‌شناختی را می‌نمایاند، «جنسیت» امری اجتماعی را بازتاب می‌دهد. نظام تاریخی مرد/پدرسالار در جوامع انسانی که جایگزین نظام زن/مادرسالار جوامع اولیه شد، فرودستی زنان را به ویژگی‌های فیزیولوژیک آنان نسبت داد و بدین لحاظ آن را امری مطابق با طبیعت دانست. دورکیم در جریان بحث معروف خود در باب خودکشی، اشاره می‌کند که مرد تقریباً به تمامی محصول جامعه است در حالی که زن به میزان بسیار بیشتری حاصل طبیعت است (گیدنز، ۱۳۹۸: ۲۰۵). اما ایده تاریخی طبیعی بودن زن و نه اجتماعی بودن او که از طولانی‌ترین و ماندگارترین باورهای حیات بشری است، سرانجام با ظهور جنبش‌های فمینیستی در قرن نوزدهم، به چالشی اساسی کشیده شد. فمینیست‌ها تلاش کردند که ثابت کنند «سرنوشت زن را ساختار بدنش تعیین نمی‌کند»؛ از دید آنان، استعمار زنان محصول طبیعت نیست، بلکه مصنوع بشر است (واترز و رید، ۱۳۹۲: ۸۳). سیمون دوبوار به عنوان یک فمینیست اگزستانسیال در این باره نوشت: «این واقعیات زیستی کافی نیستند تا بتوانند ثانوی بودن جنس ما را تعیین کنند... این موارد زن را محکوم نمی‌کنند که برای ابد این نقش وابستگی را حفظ کند» (پاک‌نیا و مردیها، ۱۳۹۰: ۱۱۰). فمینیست‌ها در اثبات ادعای خود، از جمله، به تاریخ کهن نظام مادرسالار در جوامع اولیه اشاره می‌کنند که در آن چیرگی مردان بر زنان و یا بالعکس وجود نداشت. اما این دوران طولانی تاریخی سرانجام به پایان آمد و دوران طولانی‌تر پدرسالاری از راه رسید که به معنای غلبه مردان و فرودستی زنان بود. به نوشته فردریش انگلس، «سرنگونی حق مادری و مادرسالاری، در نتیجه سلطه مردان، به معنی شکست تاریخی جنس زن بود» (بشیریه، ۱۳۹۶: ۲۹۰).

این تحول تاریخی، شکل‌گیری نابرابری جنسیتی به زیان زنان را در پی داشت. مادامی که زنان در مواجهه با وضعیت نابرابر پذیرا و منفعل بودند، جنسیت در چارچوب مفهوم

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه ... (بهرنگ طاهری و دیگران) ۱۰۱

زیست‌شناختی جنس محصور ماند؛ اما آن زمان که مقاومت زنانه در برابر سلطه مردانه آغاز شد، ماهیت اجتماعی جنسیت رخ نمود. از آنجاکه چنین مبارزه‌ای با مقاومت سرسختانه نهادهای مردم‌محور روبرو گردید، مسئله جنسیت با سیاست و روندهای سیاسی در هم آمیخت. فمنیست‌ها و فعالان جنبش زنان همواره بر این باور بوده‌اند که مسئولیت سیاسی شدن جنسیت نه بر عهده آنان که متوجه مردانی است که از ابتدا سلطه خویش را از کوچکترین واحد اجتماعی یعنی خانواده آغاز کرده و سپس آن را به سطوح مختلف اجتماعی از جمله ساخت قدرت رسمی تسری دادند.

تحولات سیاست جنسیتی در غرب، سایر نقاط جهان را نیز متأثر از خود ساخت. از جمله در خاورمیانه که مسئله زن به جهت غلبه سنت پدرسالاری همواره از حساسیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. تحول‌خادها مقاومت جامعه سنتی روبرو گردید و موضوع زنان به یکی از محورهای تقابل حکومت‌های نوگرا و مخالفان محافظه‌کار آنها تبدیل شد و مسئله جنسیت به مثابه امر سیاسی در این جوامع، ظهور و بروز آشکاری یافت؛ حکومت‌ها از زنان برای مشروعیت‌زایی و مخالفان از آنها برای مشروعیت‌زدایی حکومت استفاده کردند.

روند حاضر موجب شکل‌گیری اضلاع سه‌گانه‌ای شامل سکولاریسم، افراط‌گرایی مذهبی و نوگرایی دینی حول مسئله جنسیت شده که به شکل فزاینده‌ای ارتباط نزدیکی با مشروعیت سیاسی می‌یابد. ایران از جمله کشورهای منطقه است که شاهد ظهور هر سه جریان در ارتباط با مسئله جنسیت بوده است. روند سیاسی شدن مسئله جنسیت در ایران و پیوند آن با مشروعیت سیاسی، با مدرنیسم مطلقه پهلوی آغاز و با شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ابعاد گسترده‌تری یافت. تحقیق حاضر در پی واکاوی این روند و در صدد پاسخ به این پرسش است که سیاست جنسیت در نظام جمهوری اسلامی چگونه موجد مشروعیت سیاسی برای این نظام در بیشترین سال‌های حیات آن بوده است. این پرسش از آن جهت حائز اهمیت است که درک آنچه امروز در جامعه ایران در مسئله زنان و به طور مشخص در موضوع پوشش زنان می‌گذرد، مستلزم درک پیشینه تاریخی موضوع واکاوی نقش نیروهای سیاسی معاصر در شکل‌گیری وضعیت موجود است.

۲. پیشینه و نوآوری پژوهش

اله صادقی در مقاله نقش «دولت در تغییر وضعیت و حقوق زنان» (۱۴۰۰)، سیاست جنسیت در ایران از ۱۲۷۰ تا ۱۳۹۲ را در چارچوب سه الگوی محافظه‌کارانه، اصلاحات آمرانه و

اصلاحات دمکراتیک بررسی کرده که سومی منجر به تغییرات نسبتاً عمیق شده است. مریم حایک در مقاله «تعارض میان هویت زنانه گفتمان‌های انقلاب اسلامی و نواندیشی دینی» (۱۴۰۰)، حرکت زنان در جامعه امروز ایران را در مسیر تبدیل شدن به یک جنبش اجتماعی ارزیابی می‌کند. محمدرضا علیمردانی در مقاله «کنش‌پذیری سوژه زن در تحولات تاریخ معاصر ایران» (۱۴۰۰) به ناکامی جنبش زنان در ایران معاصر به جهت کنش‌پذیری آن در برابر ساختارهای مذکر پرداخته است. نرگس نیکخواه قمصری در مقاله «تأملی بر نسبت فمینیسم با انقلاب اسلامی ایران» (۱۳۹۵)، ضمن نقد گفتمان‌های سنتی و مدرن در حوزه زنان، گفتمان انقلاب اسلامی را به عنوان بدیلی برای آن دو معرفی می‌کند.

تحقیقات مذکور و تحقیقات مشابه اغلب به ابعاد مختلف سیاست جنسیت و روند تکاملی آن در دوره جمهوری اسلامی و پیش از آن پرداخته‌اند. تمایز پژوهش حاضر با سایر مطالعات انجام‌شده در این زمینه، عبارت است از بررسی تأثیر سیاست جنسیت بر مشروعیت سیاسی نظام جمهوری اسلامی و مشروعیت‌یابی نظام از خلال سیاست جنسیت.

برای ارزیابی تأثیر سیاست جنسیت بر مشروعیت نظام، تلاش خواهیم کرد همگرایی سیاست جنسیت نظام را با گرایش‌های تاریخی و فرهنگی جامعه ایران نشان دهیم. بدین منظور ابتدا رویکرد تاریخی جنسیت در ایران و در ادامه سیاست جنسیت در جمهوری اسلامی را بررسی می‌کنیم. سپس با مقایسه این دو و بیان اشتراکات موجود، به تبیین مشروعیت‌زایی سیاست جنسیت در نظام اسلامی خواهیم پرداخت.

۳. رویکرد تاریخی جنسیت در ایران

انقلاب مشروطه نقطه عطفی در راستای شکل‌گیری مشارکت جمعی زنان و سازمان‌یابی آنها بود. جنبش نوظهور زنان در انقلاب مشروطه در واقع یک خرده‌جنبش بود که ذیل جنبش عمومی مشروطه‌خواهی تعریف می‌شد. اما با به ثمر نشستن انقلاب، بار دیگر حضور اجتماعی زنان بواسطه نظام سیاسی مردانه کم‌رنگ شد (پناهی و حنیفه، ۱۴۰۱: ۸۴). نگاه مردان به مسئله جنسیت واجد رویکردی بود که چه آن زمان و چه بعدها، نقش مهمی در پیوند سیاست و جنسیت در ایران معاصر ایفاء کرد. ویژگی مشخص این رویکرد عبارت بود از بهره‌گیری از ظرفیت‌های اخلاقی مسئله جنسیت در مشروعیت‌دهی یا مشروعیت‌زدایی از نظام مستقرباً تکیه بر مفاهیم رایج مردانه در فرهنگ سنتی همچون «ناموس و غیرت». فرقه اجتماعیون‌عامیون در یکی از اعلامیه‌های خود در نخستین ماه‌های انقلاب کوشید از این ظرفیت بهره گیرد؛ آنجاکه

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه ... (بهرنگ طاهری و دیگران) ۱۰۳

در واکنش به خبری درباره دو زن ایرانی که در جستجوی شوهران گریخته خود به روسیه، در مرز ایران و قفقاز مجبور به خودفروشی شده بودند، خطاب به سربازان مرزبان می‌نویسد:

... شما مگر حافظ ناموس ایرانیان نیستید؟ اینطور از ظلم اولیای دولت پراکنده شده بی‌صاحب رو به راه روسیه نموده در سرحد، سالدات‌های روسیه این بیچاره‌ها را گرفته بی‌عصمت نموده رها می‌کنند. شما اگر غیرت دارید این ناموس خود را محافظت کنید تا آواره نشده به روسیه نیاید..... (آفاری، ۱۳۷۹: ۲۳۸).

مثال تاریخی فوق، نماد پیوند سیاست و جنسیت بواسطه باورهای اخلاقی در جامعه‌ای سنتی و مذهبی همچون ایران است؛ امری که تیمشارکت زنان در انقلاب مشروطه و وضوح نمایان شد و به یک سنت سیاسی در جامعه ایران تبدیل‌گردید. زنان آن دوره خود نیز به این امر واقف بودند و از این رو: «در تمام فعالیت‌هایشان، بر جنبه‌های اسلامی و دیانت خود تأکید داشتند تا مورد اعتراض قرار نگیرند» (اتحادیه، ۱۳۸۰: ۱۶۰). اما در دوره پس از مشروطه و در عصر رضاشاه پهلوی، این حلقه واسط سیاست و جنسیت تضعیف شد و سیاست جنسیت در مسیر مدرنیزاسیون قرار گرفت. در فرایند جدید، عناصر اخلاق و سنت جای خود را به مفاهیمی چون ترقی و پیشرفت داد. اگر تا پیش از این، پابندی به سنت‌ها در مناسبات جنسیتی منبع مشروعیت بود، از این پس قرار بود سنت‌زدایی و غربی‌سازی منشأ مشروعیت جدید باشد. اما این تحول در همه عرصه‌ها به شکل یکسان صورت نگرفت. در حوزه قوانین مربوط به زنان و به طور مشخص در حوزه ازدواج و طلاق، علیرغم برخی تغییرات، در مجموع حاکمیت فقه بر مناسبات زوجین تداوم یافت؛ فلذا عنصر سنت حفظ شد. در حوزه آموزش، زنان به فرصت‌های مناسبی دست پیدا کردند و عنصر سنت به شکل سازنده‌ای در این بخش تضعیف گردید. اما در مسئله پوشش، سنت و اخلاق وابسته به آن آماج یورش سهمگینی قرار گرفت که فراتر از حد تحمل جامعه سنتی ایران بود. حجاب حوزه‌ای بود که در چارچوب آن، سیاست جنسیتی جدید که نخستین سیاست رسمی جنسیت در ایران محسوب می‌شد، ملاحظات سنتی را به عنوان موانع پیشرفت و ترقی به کنار نهاد. از آنجا که در نزد رضاشاه ظواهر مدرنیسم بر بواطن آن ارجحیت داشت، در میان انبوه مسائل زنان در آن دوره او به سراغ مسئله حجاب رفت و کشف حجاب را به مثابه نماد مدرنیسم با شدت و حدت در دستور کار قرار داد. این مهندسی اجتماعی در شرایطی صورت گرفت که رضاشاه تغییری در مناسبات پدرسالار درون خانواده ایجاد نکرد (نیکخواه قمصری، ۱۳۹۰: ۱۳۸). تحول صورت‌گرفته بیش از آنکه متضمن تأمین حقوق زنان باشد، معطوف به برپایی یک نظم سیاسی و اجتماعی نوینی بود که باید

جایگزین نظم پیشین می‌شد. حمله به حجاب زن که برای مرد ایرانی واجد مفهومی فراتر از امری دینی و در حکم شرافت و حیثیت او تلقی می‌شد، تأثیری ماندگار بر جامعه ایران نهاد و علیرغم عدم تداوم این سیاست خشن در دوره پهلوی دوم، موضوع پوشش زنان به یکی از کانون‌های تضاد سیاسی میان حکومت و مخالفان آن تبدیل شد.

سیاست جنسیت دوره رضاشاه، با حذف عناصر تحکم‌آمیز آن، در دوره حکومت پسرش ادامه پیدا کرد. لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی و سپس اصل پنجم انقلاب سفید که هر دو ناظر بر مشارکت زنان در انتخابات بود، دو گام نخست رژیم برای بهره‌گیری از مسئله جنسیت در جایگاه منبع جدید مشروعیت بود که با مخالفت قاطع مراجع و در رأس آن‌ها امام خمینی روبرو گردید. بدین ترتیب، نخستین مواجهه آشکار امام خمینی و روحانیت انقلابی با رژیم شاه در موضوع زنان صورت گرفت. این نکته تاریخی می‌تواند گویای اهمیت سیاست جنسیت در نظامی باشد که قریب به ۱۶ سال بعد توسط روحانیت شیعه در ایران برقرار گردید.

مخالفت با تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی و رفراندوم انقلاب سفید نخستین تجربه در به‌کارگیری مسئله جنسیت در مبارزه با رژیم شاه بود که توسط روحانیت آغاز شد و سپس مورد توجه سایر مخالفان نیز قرار گرفت. از نیمه دهه ۴۰ و با گسترش برنامه نوسازی حکومت که همزمان با عرصه اقتصادی در حوزه فرهنگ نیز جریان داشت، موضوع زنان از اهمیت ویژه‌ای نزد اپوزیسیون برخوردار گردید و این امر اختصاص به اپوزیسیون مذهبی نداشت؛ سیاست جنسیت رژیم به مثابه تلاشی از سوی حکومت جهت بازتولید مشروعیت در شکل مدرن، آماج حملات مخالفان سکولار نیز قرار گرفت. به عنوان نمونه، کنفدراسیون دانشجویان ایرانی که پیشتر از حق رأی زنان دفاع کرده بود، پس از انقلاب سفید، آن را فریب حکومتی نامید (شوکت، ۱۳۸۸).

نیروهای مذهبی وابسته به جریان روحانیت در حمله به سیاست جنسیت رژیم طبعاً متأثر از گفتمان سنتی بودند. چکیده این گفتمان را می‌توان در این بیان امام خمینی مشاهده کرد که در همان زمان گفت: «نوامیس مسلمین در شرف هتک است و دستگاه جابره با تصویب‌نامه‌های خلاف شرع و قانون اساسی می‌خواهد زن‌های عقیف را ننگین و ملت ایران را سرافکننده کند» (صحیفه امام، جلد ۱: ۱۵۳). عبارت کلیدی در این سخنان، «هتک نوامیس» بود که مخاطب آن می‌توانست عموم مردان ایرانی، اعم از مذهبی یا غیرمذهبی، باشد. این عبارت، قلب گفتمان سنتی در حمله به سیاست جنسیتی رژیم بود که هرچند برای نخستین بار در موضوع حق رأی بروز علنی و عمومی یافت، اما در ادامه با رواج پوشش غیرمذهبی زنان در جامعه و متعاقب آن،

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه ... (بهرنگ طاهری و دیگران) ۱۰۵

موضوع روابط زن و مرد، به یکی از کانون‌های فعال نارضایتی اقشار سستی از رژیم تبدیل شد. گفتمان مذکور پیشتر نیز در دوره نهضت ملی توسط فداییان اسلام طرح شده بود. آنان از دولت مصدق خواسته‌هایی از قبیل اخراج زنان از ادارات و الزام زنان به سر کردن چادر را مطرح کرده بودند (همایون‌کاتوزیان، ۱۳۷۱: ۲۹۹).

درحالی‌که جریان مذهبی سستی برای رویارویی با سیاست‌های فرهنگی حکومت از جمله در حوزه زنان از دلایل کافی در حوزه شرع برخوردار بود، روشنفکری دینی ایران و چهره شاخص آن، علی شریعتی، در صدد برآمد گفتمان سستی را در حوزه جنسیت متحول کند و طیف وسیع‌تری از جامعه را مخاطب خود قرار دهد. شریعتی تلاش کرد ابتدا از گفتمان سستی فاصله گیرد و سپس به آن نزدیک شود و نهایتاً در نقطه میانه رویکرد سستی و مدرن قرار گیرد. او هر دو چهره «سستی و مقدس‌مآب» و «متجدد و اروپایی‌مآب» از زن را مورد سرزنش قرار داد؛ هم «دوره‌ها و سفره‌ها و جلسه‌ها» را بواسطه حضور «مداح‌ها و روضه‌خوان‌های بیسواد» مورد نقد قرار داد و هم «پارتی‌ها و دانسینگ‌ها و بارها و کلوب‌های شبانه و کافه‌تریاهای کثیف» را به جهت کارکرد آن‌ها در زدن «شکار مفت جنسی» تقبیح و نکوهش کرد (شریعتی، ۱۳۵۰: ۸۶ و ۸۵).

گام بعدی شریعتی، روایت صریح جنسیت به زبان سیاست بود. در نگاه او، نظام سرمایه‌داری زن را به عنوان موجودی که «سکسوالیته» دارد به کار می‌گیرد تا بواسطه او تولید و مصرف را افزون کند و مانع «اندیشه‌های ضدطبقاتی» شود (شریعتی، ۱۳۵۰: ۷۲). طرح موضوع نظام سرمایه‌داری در ارتباط با جنسیت، تلاشی برای مشروعیت‌زدایی از رژیم به لحاظ وابستگی آن به غرب بود. شریعتی حجاب را به مثابه نماد مقابله با «امپریالیسم غرب» و «تمدن تحمیلی» و «تکیه به فرهنگ و ارزش‌های وجودی خود» معرفی کرد (شریعتی، ۱۳۹۰: ۳۸۱). چنین دیدگاهی الهام‌بخش انقلابیونی شد که حجاب به عنوان یک دستور دینی و تقید شرعی را به امر سیاسی و ایدئولوژیک و نماد مبارزه ارتقاء دادند.

این وجه از گفتمان جنسیتی مخالفان مذهبی نوگرا اهمیت ویژه‌ای داشت، چراکه به جهت ماهیت سیاسی و غیرمذهبی آن می‌توانست نقطه اتصال این جریان به اپوزیسیون سکولار در موضوع جنسیت باشد. سیاست جنسیتی اپوزیسیون سکولار، برکنار از دغدغه‌های مذهبی، به طور مشخص در پیوند با سیاست ضدغرب شکل گرفت. در نزد آنان، سیاست جنسیت رژیم به مثابه عنصری از ماهیت وابسته آن و «زن متجدد» که در بیان شریعتی «زن عروسکی» نامیده می‌شد، به مثابه نماد غرب‌زدگی و عامل امپریالیسم معرفی گردید. در اینجا مفهوم «غرب‌زدگی»

راهگشای حمله مخالفان به حکومت بود، مفهومی که توسط آل‌احمد و با اقتباس از آراء احمد فردید ساخته و پرداخته شد. جلال در کتاب غرب‌زدگی، اشاراتی به مسئله جنسیت نیز داشت. او به فهرستی از تضادهای ناشی از غرب‌زدگی در ایران اشاره کرد که به زعم او آزادی زنان یکی از آنها بود:

زن را که حافظ سنت و خانواده و نسل و خون است، به ولنگاری کشیده‌ایم؛ به کوچه آورده‌ایم؛ به خودنمایی و بی‌بند و باری واداشته‌ایم که سر و رو را صفا بدهد و هر روز ریخت یک مد تازه را به خود ببندد و ول بگردد (آل‌احمد، ۱۳۹۶: ۹۲).

از دید آل‌احمد و بسیاری از روشنفکران هم‌دوره او، زن شهری با جلوه غربی ابزار پیشبرد برنامه تجددگرایی یک حکومت وابسته به غرب تلقی می‌شد.

بر این مبنا، به نظر می‌رسد نوعی همگرایی پیرامون مسئله جنسیت میان نیروهای مذهبی و غیرمذهبی در ایران وجود داشته و بدین واسطه ائتلافی نانوشته در حوزه فرهنگی میان نیروهای نامتجانس سیاسی شکل گرفته است. آنان از میان وجوه گوناگون سیاست جنسیت رژیم، عمدتاً بر جلوه ظاهری آن که همانا تداوم سیاست کشف حجاب در شکل نرم آن بود، تمرکز کردند. در حالیکه مذهبی‌ها، جلوه اجتماعی زنان بی‌حجاب را فسادآور و موجب انحطاط اخلاقی تلقی می‌کردند، سکولارها و عمدتاً چپ‌ها با واژگان متفاوت، اشکال نامتعارف پوشش را به عنوان نمادی از فرهنگ بورژوازی تقبیح می‌کردند. نقطه اشتراک آن دو توافق بر سر این اصل بود که زن شهری با جلوه غربی، جاده‌صاف‌کن امپریالیسم و ابزار رژیم وابسته به غرب است. بر این مبنا، روند سیاسی شدن مسئله جنسیت در دهه ۴۰ و در پی انقلاب سفید شدت گرفت و موضوع زن با محوریت پوشش او به یکی از محورهای تقابل اپوزیسیون ضدغرب با رژیم غرب‌گرا تبدیل شد. از میانه این دهه، حجاب به عنوان «سبب مخالفت و اعتراض» با اقبال بخش‌های مختلف جامعه روبرو گردید، تا بدان‌جا که به تدریج حتی برخی از نیروهای چپ نیز با آن همراهی نشان دادند (احمدی‌خراسانی، ۱۳۹۰: ۱۶۰). اما نکته‌ای که باید بسیار به آن توجه داشت این است که هرچند وجوه سیاسی مسئله جنسیت در ارتباط با رژیم غرب‌گرا، هسته مرکزی رویکرد جنسیتی اپوزیسیون سکولار را شکل می‌داد، اما انتساب کامل دیدگاه جنسیتی آنان به امر سیاسی و مبارزه ضدامپریالیستی تا حدی گمراه‌کننده است؛ چراکه برخی شواهد از رفتار نیروهای غیرمذهبی در حوزه مسائل اجتماعی در آن دوره، پذیرش این باور را دشوار می‌سازد که مسئله جنسیت برای آن‌ها موضوعی صرفاً سیاسی و ابزاری برای مبارزه با رژیم بوده باشد.

از جمله شواهد قابل اتکاء در این خصوص، نحوه زندگی زنان و مردان جوان چریک در خانه‌های تیمی است. در حالیکه سبک زندگی در میان اعضای سازمان مجاهدین خلق با توجه به خاستگاه مذهبی آن تابع قیودی در روابط زن و مرد بود، مشابه این سبک در سازمان چریک‌های فدائینیز جریان داشت. شواهد موجود حاکی از آن است که نوعی «خویش‌تنداری مذهبی‌گونه» در میان چریک‌های جوان مارکسیست وجود داشته است. بنا به اظهارات ویدا حاجبی که در جنبش‌های چریکی آمریکای لاتین و ایران حضور داشته، شکلی از ملاحظات اخلاقی در میان چریک‌های ایرانی برقرار بود که مشابه آن در میان مبارزان آمریکای لاتین دیده نمی‌شد (حاجبی، ۲۰۱۴). آیین‌نامه انضباطی چریک‌های فدایی در این مورد قابل تأمل است؛ الزامات سختگیرانه زندگی گروهی زنان و مردان چریک در خانه‌های تیمی از قبیل الزام دختران به پوشیدن لباس تیره و گشاد، پوشیدن شلوار و جوراب، ممنوعیت لباس آستین‌کوتاه، منع آرایش، منع شوخی و خنده میان هم‌تیمی‌های مردوزن (نادری، ۱۳۹۰: ۶۰۷)، همگی حاکی از برقراری نوعی انضباط سخت اخلاقی و رفتاری بر خانه‌های تیمی بوده است. به علاوه، رابطه عاطفی فراتر از رابطه معمول میان دو چریک ممنوع بود و زمانی که چنین رابطه‌ای شکل می‌گرفت با برخورد انضباطی روبرو می‌گردید. در یک مورد خاص که رابطه عاطفی و عاشقانه احتمالاً به تماس جنسی منجر شد، عاقبت مرگباری رقم خورد؛ زمانی که رابطه دو تن از چریک‌ها، عبدالله پنجه‌شاهی و ادنا ثابت، برملا گردید و رهبری وقت سازمان به مجازات پنجه‌شاهی از طریق ترور او دست زد. این گونه سختگیری‌ها با الزامات خاص مبارزه مسلحانه و انضباط آهنین ناشی از آن توجیه می‌شد که در شرایط زندگی مخفی، جایی برای بروز روابط احساسی باقی نمی‌گذاشت. اما افزون بر این توجیه، در توجیهی مکمل که بیشتر قابل ملاحظه است، هراس از بهره‌برداری تبلیغاتی ساواک از وجود چنین روابطی در خانه‌های تیمی موجب اعمال چنان انضباطی بوده است. این امر حاکی از آن است که چریک‌های مارکسیست به حساسیت‌های اخلاقی موجود در جامعه واقف بوده و آن را در مناسبات خود لحاظ می‌کردند و حتی خود نیز به نوعی متأثر از فضای فرهنگی حاکم بر جامعه بودند. یکی از بازماندگان آن جریان می‌نویسد:

گرچه آن‌ها با فرهنگ سنتی مبارزه می‌کردند، اما خود نیز در فرهنگ سنتی تربیت شده و تحت تأثیر آن بودند ..... در مواردی معاشرت دوستانه بین زن و مرد مورد قبول آن‌ها نبود. مثلاً در محیط دانشجویی بیشتر دختران با هم و پسران با هم معاشرت می‌کردند. اغلب

آن‌ها همچنین روابط عاشقانه جنسی دختر و پسر را بدون ازدواج ناپسند می‌شمردند (صیرفی‌نژاد، بی‌تا: ۵۴-۵۵).

تأثیرپذیری روشنفکران سکولار از فرهنگ سنتی جامعه ایران زمانی بیشتر عیان می‌شود که به شواهدی از ملاحظات اخلاقی آن‌ها حتی خارج از چارچوب مبارزه چریکی دست می‌یابیم. عباس عبدی در تحقیقی پیرامون مبارزات سیاسی در دانشگاه پلی‌تکنیک، به موارد قابل تأملی از رویکرد جنسیتی دانشجویان چپ اشاره می‌کند. او می‌نویسد:

حساسیت نسبت به روابط دختر و پسر هم از سوی مذهبی‌ها و هم چپی‌ها وجود داشت. اتفاقاً از سوی چپی‌ها بیشتر هم بود، چراکه آنان در اوایل دوره دست بالاتر را در دانشکده داشتند و خود را مسئول فضای دانشکده می‌دانستند.

عبدی به موارد متعددی اشاره می‌کند از جمله روایت یک دانشجو از رهنمودهای یکی از فعالان دانشجویی مرتبط با چریک‌های فدایی با این مضمون که: «مواظب دختران و حتی پسران باشید که لباس‌های جلف نپوشند..... همچنین به روابط دختر و پسر حساس باشید که از حدود عادی فراتر نرود» (عبدی، ۱۳۹۳: ۲۶۹).

نمونه‌های فوق حاکی از این واقعیت است که رویکرد جنسیتی اخلاق‌گرا در جامعه ایران، فراتر از عامل مذهب عمل می‌کرده است. این رویکرد، به لحاظ جامعه‌شناختی، متأثر از عامل «سنت» بوده که مرزهایش حتی به وسعتی فراتر از جامعه مذهبی امتداد می‌یابد. بهمن بازرگانی از رهبران سازمان مجاهدین در این خصوص گفته است:

آن ویژگی‌هایی که در نسل اول انقلابیون دیده شد چیزی نبود که مربوط به فرهنگ مذهبی باشد. مربوط به فرهنگ جامعه‌ای بود دارای دیدگاه متعصبانه و سنتی، و همین جامعه بود که ما را وادار می‌کرد عشق جنسی و عشق بین دختر و پسر را به رسمیت نشناسیم (بازرگانی، ۱۳۹۸: ۱۰۸).

این اشتراک نظری امکان همگرایی اپوزیسیون مذهبی و سکولار در تقابل با سیاست جنسیت رژیم را فراهم می‌ساخت. دامنه این همگرایی با ورود مفهوم غرب‌زدگی به مباحث سیاسی روز، وسعت بیشتری نیز پیدا کرد. مفهوم غرب‌زدگی، فرهنگ سنتی جامعه ایران را به کنش سیاسی بر علیه رژیم غرب‌گرا پیوند زد و به رویارویی ذاتی سنت و مدرنیت که امری اجتماعی و فرهنگی بود، ابعادی سیاسی بخشید و در نتیجه، سیاست جنسیتی ضد رژیم را طی توافقی نانوشته میان مجموعه مخالفان نظام شکل داد. در چارچوب این سیاست، «زن

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه ... (بهرنگ طاهری و دیگران) ۱۰۹

عروسکی» به عنوان نماد غرب‌زدگی و عامل نفوذ غرب شناخته می‌شد. سیاست جنسیت اپوزیسیون حاصل پیوند باورهای سنتی و کنش غرب‌ستیزی بود که به مثابه ابزار مشروعیت‌زدایی از رژیم عمل کرد که محورهای اصلی سیاست جنسیت آن در تضاد با سنت و همراستا با فرهنگ غرب قرار داشت.

نرگس نیکخواه قمصری که از موضع تشریح «گفتمان انقلاب اسلامی»، به تحقیق در خصوص نقش جنسیت در انقلاب پرداخته، می‌نویسد:

اگر شاه آزادی و برابری حقوقی و اجتماعی زن را در کنار دیگر مفاد برنامه اصلاحات آمرانه و فرمایشی خود، وسیله‌ای برای بسیج زنان در حمایت از خود در برابر مخالفان سیاسی و مذهبی‌اش قرار داد، اپوزیسیون مذهبی نیز از همین سنگر بر وی تاخت و اعطای حق رأی به زنان را با مسائلی چون فقر و فساد اقتصادی، اختناق و استبداد سیاسی، وابستگی خارجی و سوء نیت بیگانگان پیوند زده و در پرتو این شبکه معنایی، زنان و مردان مسلمان را به نفع دفاع از اسلام بر ضد گفتمان شاه بسیج کرد (نیکخواه قمصری، ۱۳۹۳: ۱۳۵).

آنچه بر این تحلیل باید افزود آن است که اپوزیسیون سکولار نیز هرچند با حق رأی زنان مخالفت نکرد، اما مسئله زن را به همه آن موارد (فقر و فساد اقتصادی، اختناق و استبداد سیاسی، وابستگی خارجی و سوء نیت بیگانگان) پیوند زد و هواداران خود را بر ضد گفتمان شاه بسیج کرد.

بدین ترتیب سیاست جنسیت رژیم شاه، آماج حملات مخالفان، اعم از مذهبی و غیرمذهبی، قرار گرفت و ابزار مشروعیت‌زدایی از او شد. آنچه بیش از همه در این سیاست جلب نظر می‌کرد، بروز اجتماعی آن در شکل پوشش زنان بود که با انتظارات جامعه سنتی فاصله زیادی داشت. نکته قابل ملاحظه آنکه این وجه از سیاست جنسیت رژیم تنها بخشی از آن بود که تماماً از مدرنیسم و سنت‌گریزی تأثیر پذیرفت؛ حال آنکه برخو جوه دیگر از جمله قانون حمایت از خانواده که ناظر به روابط میان زوجین بود، علیرغم برخی تغییرات مدرن در آن، همچنان متأثر از فقه اسلامی باقی ماند (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۴۵). تنها به عنوان یک نمونه می‌توان به اصل ۱۴ قانون گذرنامه اشاره کرد که خروج زن از کشور را مشروط به اجازه رسمی همسر می‌ساخت. به عبارتی، همچنان مفادی در سیاست جنسیت رژیم وجود داشت که همراستا با مطالبات قشر سنتی جامعه عمل می‌کرد. در مقابل، مفادی نیز در این سیاست وجود داشت که انتظارات طیف مدرن جامعه را برآورده می‌ساخت، از جمله پیشرفت‌هایی که در

حوزه آموزش و اشتغال زنان رخ داده بود. اما در نهایت این جلوه بیرونی آن سیاست در شهرها و بویژه شهرهای بزرگ بود که همه توجهات را به خود معطوف ساخت و به پاشنه آشیل سیاست جنسیت حکومت تبدیل شد. این امر بسترساز وجهی دیگر از فرایند مشروعیت‌زدایی از رژیم شاه گردید؛ روندی که با مشارکت همه مخالفان آن رقم خورد و مصالح یکی از مهمترین ستون‌های مشروعیت نظام جایگزین را آماده ساخت.

۴. سیاست جنسیت در جمهوری اسلامی ایران

سیاست جنسیت مخالفان نظام پادشاهی با همه مختصات آن که برشمردیم، زمینه‌ساز شکل‌گیری سیاست جنسیت در نظام برآمده از انقلاب شد. عامل جنسیت در همه انقلاب‌ها حضور دارد. انقلاب‌ها جنبه‌ای جنسیتی داشته و باید این جنبه را در تحلیل علل، جریان و پی‌آمدهای انقلاب لحاظ کرد. انقلاب‌ها را از بعد جنسیت به دو گروه می‌توان تقسیم کرد؛ اول انقلاب‌های نوگرا و برابری‌خواه که آزادی زنان را به عنوان هدفی مشخص برگزیده‌اند. دوم انقلاب‌های پدرسالارانه که زن را در پیوند با خانواده مشاهده کرده و به جای برابری جنسیتی بر تفاوت‌های دو جنس تأکید می‌گذارند. (ولتاین مقدم در فورن ۱، ۱۳۹۶: ۱۸۶). انقلاب روسیه مصداق نوع اول و انقلاب فرانسه مثالی از نوع دوم است. انقلاب ایران نیز طبعاً به جهت ماهیت مذهبی آن از جنس انقلاب‌های پدرسالارانه بوده که بر تفاوت‌های زن و مرد و قداست خانواده تأکید نهاده و این امر در سیاستگذاری جنسیتی نظام اسلامی به وضوح بازتاب یافته است.

در جمهوری اسلامی ایران، ماهیت دینی حکومت تأثیر تعیین‌کننده‌ای در جهت‌گیری سیاست جنسیت آن دارد. نظام خود را متولی و مسئول اخلاقیات جامعه به مثابه امری دینی می‌داند و طبعاً مسئله جنسیت از محورهای مهم این حوزه است. تغییر سبک زندگی زنان از مهمترین دغدغه‌های روحانیت انقلابی در سال ۵۷ بود. این خواسته را می‌توان در بیان‌ترهبر انقلاب، به فاصله کوتاهی پس از پیروزی انقلاب، مشاهده کرد: «زن‌ها نباید ملعبه دست جوان‌های هرزه بشوند. زن‌ها نباید مقام خودشان را منحط کنند و خدای ناخواسته بزک‌کرده بیرون بیایند و در انتظار مردم فاسد قرار بگیرند...» (صحیفه امام، جلد ۶: ۳۰۰). به نوشته وال مقدم، «الگوی زن اسلامی که حاکمیت در صدد جایگزینی آن بود، بخشی از پروژه فرهنگی اسلامی‌سازی را تشکیل می‌داد. چنین می‌نمود که دگرگونی ایران مستلزم دگرگونی زنان است. بازتعریف جنسیت، محور برنامه‌های تغییرات فرهنگی و سیاسی قرار گرفت» (وال مقدم در فوران ۲، ۱۳۹۶: ۳۲۱).

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه ... (بهرنگ طاهری و دیگران) ۱۱۱

بازتفسیر جنسیت در نظام اسلامی، طبعاً متأثر از نگاه سنتی مبتنی بر تمایزات طبیعی میان زن و مرد بوده که بلافاصله در قوانین رسمی بازتاب یافت؛ از جمله در اصل ۲۱ قانون اساسی که بر تأمین حقوق زنان در چارچوب «موازن اسلامی» تأکید شده است. در دیدگاه مذکور، تمایزگذاری میان دو جنس بر مبنای طبیعت آغاز می‌شود و سپس به حوزه حقوق تسری می‌یابد. از دوران پیش از انقلاب، عدم تساوی حقوقی دو جنس باور مشترک اسلام‌گرایان مدافع حکومت دینی، هم در جناح سنتی و هم روشنفکران دینی، بود. مطابق تفسیر علی‌شریعی، «اسلام برخلاف تمدن غربی، طرفدار اعطاء حقوق طبیعی به این دو است، نه حقوق مساوی و مشابه» (شریعی، ۱۳۸۴: ۵۴). مرتضی‌مطهری نیز در این خصوص نوشت:

آنچه از نظر اسلام مطرح است این است که زن و مرد به دلیل اینکه یکی زن است و دیگری مرد، در جهات زیادی مشابه یکدیگر نیستند، جهان برای آن‌ها یک‌جور نیست، خلقت و طبیعت آن‌ها را یکنواخت نخواست است و همین جهت ایجاب می‌کند که از لحاظ بسیاری از حقوق و تکالیف و مجازات‌ها وضع مشابهی نداشته باشند (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۲۲).

در میان انواع شاخصه‌های تمایز میان دو جنس که بر مبنای نگاه مذکور شکل می‌گیرد، شاخص پوشش برجستگی ویژه‌ای می‌یابد و علت این امر را می‌توان علاوه بر اهمیت حجاب به عنوان دستوری دینی، رویکرد جنسیتی انقلابیون در پیش از انقلاب دانست که در مواجهه با سیاست جنسیت رژیم شاه عمدتاً بر سبک پوشش زنان متمرکز شدند و بدین واسطه از آن رژیم مشروعیت‌زدایی کردند. پی‌آمد طبیعی این امر در فردای پیروزی انقلاب، مشروعیت‌آفرینی نظام جدید بر اساس ترویج سبک دینی پوشش در میان زنان ایرانی بود که از آن پس علاوه بر حجاب اسلامی، با عنوان پوشش انقلابی نیز خوانده می‌شد. این نامگذاری مؤید پیوند باورهای سنتی و ایدئولوژی انقلابی و نقش آن در شکل‌گیری سیاست جنسیت نظام بود

حجاب اسلامی به مثابه محور سیاست جنسیت در جمهوری اسلامی با واژگان مذهبی و مفاهیم اخلاقی همچون عفاف و نجابت و پاکدامنی پیوند می‌خورد که برای زنان جامعه امری شایسته و بایسته تلقی می‌گردد. این امر نه تنها تکریم بیشتری از سوی نظام برای زنان محجبه به همراه دارد، بلکه موجب ارجحیت فردی و اجتماعی تأهل بر مجرد و چندفرزندی بر تک‌فرزندی می‌شود. زن در نقش همسر و مادر از اهمیت به‌سزایی در سیاست جنسیت نظام برخوردار است. در این چارچوب، زن محجبه‌ای که همسر یک مرد و مادر چند فرزند است،

تیپ ایده‌آل زن در فرهنگ رسمی نظام جمهوری اسلامی محسوب می‌شود. اهمیت این نگاه به حدی است که اصل دهم قانون اساسی به وظیفه نظام اسلامی در زمینه حمایت از تشکیل خانواده و پاسداری از قداست آن اختصاص یافته است.

سیاست جنسیت مبتنی بر حجاب اسلامی در طول بیش از چهار دهه حیات نظام، فراز و فرود بسیاری را پشت سر گذاشته است. این سیاست در ابتدا با برخی اقدامات خاص از قبیل پرده‌کشی در کلاس‌های درس دانشگاه آغاز شد. این ایده پیشتر از سوی آیت‌الله مطهری و در کتاب «مسئله حجاب» چنین بیان شده بود:

من شنیده‌ام در پاکستان معمول بوده است - نمیدانم الان هم معمول هست یا نه - که در کلاس‌های دانشگاه بخش پسران و دختران به وسیله پرده‌ای از یکدیگر جدا باشد و فقط استادی که پشت تریبون قرار می‌گیرد مشرف بر هر دو باشد. آیا بدین طریق درس خواندن چه اشکالی دارد؟ (مطهری، ۱۳۹۰: ۱۰۱).

این نوع روش‌ها البته با مخالفت امام خمینی روبرو شد و ادامه نیافت اما کنترل پوشش از طریق گشت‌های اخلاقی به تدریج به رویه مرسوم و قانونی در جمهوری اسلامی تبدیل شد که البته مختص زنان نبود و بر لباس و سبک موی مردان جوان نیز نظارت می‌کرد. در تداوم این نگاه، نظارت‌های عمومی بر روابط زن و مرد و تفکیک فضاهای مردانه و زنانه در جامعه برقرار گردید که در سال‌های بعد تا حدی تعدیل گشت، اما کلیت آن به عنوان یکی از مولفه‌ها و شاخصه‌های اساسی سیاست جنسیت نظام برقرار ماند.

از نیمه دهه ۷۰ و با کاهش نسبی غلظت ایدئولوژیک در سیاست رسمی، بحث پیرامون کم و کیف حجاب در میان هواداران نظام آغاز و به تدریج به یکی از مهمترین عرصه‌های رقابت سیاسی میان دو جناح اصلی بویژه در موسم انتخابات تبدیل شد. این مباحث هیچگاه به اصل موضوع حجاب به مثابه الزامی حکومتی ورود نکرد اما درباب نحوه نظارت بر آن در سطح جامعه، چالش‌های نظری بسیاری را دامن زد. بعلاوه دامنه مباحث علاوه بر مسئله پوشش به حوزه‌های مختلف حقوق زنان گسترش یافت و آراء بدیعی از سوی نواندیشان دینی و «فمینیست‌های اسلامی» مطرح گردید. اینان با تفکیک شریعت از فقه تلاش کردند امکان اصلاح برخی قوانین را با تفاسیر نوآورانه از دین فراهم سازند. قائلان به چنین تفاسیری بر ظرفیت‌های مشروعیت‌ساز قرائت‌های نواندیشانه از اسلام تأکید می‌کنند؛ درحالی‌که باورمندان به دیدگاه سنتی، همان محوره‌های اخلاقی و سنتی سیاست جنسیت را برای ایجاد مشروعیت کافی می‌دانند. به لحاظ رقابت سیاسی، درحالی‌که گروه اول به گسترش پایگاه خود در میان زنان

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه ... (بهرنگ طاهری و دیگران) ۱۱۳

جوان و تحصیل‌کرده طبقه متوسط می‌اندیشد، گروه دوم در صدد حفظ پایگاه خود در میان مردان لایه سستی طبقه متوسط و زیرمتوسط است. با این وجود، حتی جریان سنت‌گرا نیز اغلب در مواجهه اجتماعی و به خصوص موسم انتخابات تلاش می‌کند چهره‌ای متساهل و روادار از خود در موضوع زنان ارائه کند. رقابت سیاسی میان دو جناح گاه فرصت‌های مطلوبی برای زنان به همراه داشته است، به گونه‌ای که علیرغم پاره‌ای محدودیت‌های اجتماعی به جهت الزامات ناشی از یک حکومت دینی، برخی بر این باورند که «میزان و تنوع حضور زنان در عرصه‌های عمومی به مراتب بیش از سال‌های قبل از انقلاب شده است» (صادقی، ۱۴۰۰: ۷۳). این امر بیشتر ناشی از ورود زنان طیف سستی به عرصه عمومی بوده است.

سیاست جنسیت نظام از هر دو دیدگاه سستی و نوگرا و نیز مواضع اقتضایی و مصلحت‌گرا متأثر بوده، اما در مجموع، سنت‌گرایان مطابق آنچه از یک حکومت دینی تحت زعامت فقها انتظار می‌رود همواره دست بالا را داشته‌اند و توانسته‌اند خطوط اصلی این سیاست را که مبتنی بر اعمال نظارت رسمی بر نحوه پوشش زنان در فضاهای عمومی است، تعیین کرده و تداوم بخشند. بعلاوه آنان در راستای ایجاد مشروعیت فراگیرتر، دیدگاه سستی خود در حوزه زنان رابه زیور ایدئولوژی انقلابی ضدغرب نیز آراسته‌اند.

سیاست جنسیت با محوریت حجاب اسلامی تداوم گفتمان سنت‌گرا و ضدغرب از دوران مبارزه با رژیم شاه است. درحالی‌که جهت‌گیری هویتی انقلابیون در تقابل با «سیاست امپریالیستی غرب» و رویکرد عدالت‌خواهانه آنان در تقابل با «اقتصاد سرمایه‌داری غرب» شکل گرفت، سیاست جنسیتی آنان در ضدیت با «فرهنگ لیبرالی غرب» ظهور و بروز یافت و در کنار آن دو، یکی از سه پایه اجتماعی مشروعیت در نظام برآمده از انقلابرا شکل داد.

۵. مشروعیت‌زایی سیاست جنسیت در جمهوری اسلامی ایران

میان رویکرد تاریخی جنسیت در ایران و رویکرد جمهوری اسلامی در حوزه جنسیت، نوعی همگرایی مشاهده می‌شود و به نظر می‌رسد رویکرد نظام به نوعی تداوم همان رویکرد تاریخی با افزودن مؤلفه ایدئولوژیک است. عنصر مشترک میان این دو را می‌توان غلبه اخلاق سستی درحوزه جنسیت دانست که از دوره مشروطه تاکنون، همواره بر مطالبات جنبش زنان سایه افکنده و آن را تحت نفوذ خود گرفته است؛ این امر دارای ریشه‌های تاریخی است. رویکرد اخلاق‌گرایانه در حوزه جنسیت که ملهم از باور دینی و همزمان متأثر از برخی گرایشات مردسالارانه است، از حوزه خانواده آغاز می‌شود و از آنجا به مناسبات درون اجتماع تسری

می‌یابد و نهایتاً در ساخت رسمی قدرت بازتولید می‌شود. زمانی که به مفاهیم قدرت و سیاست در چارچوب مفهوم «امر سیاسی» نگریسته شود، این دو دیگر صرفاً اموری برآمده از دولت نخواهند بود بلکه در تمامی روابط اجتماعی حتی در سطح خانواده حضور خواهند داشت. ارسطو بر همین مبنا به سیاسی بودن همه روابط حتی روابط زناشویی باور داشت (توحیدفام، ۱۳۹۲: ۱۶۱).

نگاه سنتی به مسئله جنسیت با خصلت اخلاق‌گرایانه آن، عنصر اساسی رویکرد جنسیتی انقلابیون ایرانی از دوران مبارزه با رژیم شاه تا دوره پس از انقلاب و تأسیس نظام جمهوری اسلامی بوده است. دیدگاه سنتی از ظرفیت بالایی برای بهره‌گیری از کنش انقلابی ضدغرب بر علیه یک رژیم غربگرا با تمایلات مدرنیستی برخوردار بوده و بر همین مبنا به مشخصه اصلی سیاست جنسیت نظام اسلامی تبدیل شد. بواسطه این سیاست، نظام قادر بوده رویکرد ایدئولوژیک خود مبنی بر نظارت رسمی و کنترل فضای اجتماعی و فرهنگی جامعه را به رویکرد فرهنگی و تاریخی جامعه ایران مبنی بر ملاحظات اخلاق سنتی در حوزه روابط زن و مرد پیوند زند و واسطه این پیوند نیز حجاب با ماهیت دوگانه شرعی و انقلابی بوده که در سیاست رسمی نظام به حجاب قانونی تبدیل شده است. این سیاست با سویه‌های اخلاق‌گرایانه آن از قابلیت توجیه بالایی برای گروه‌های مختلف اجتماعی و حتی اقلیت‌های غیرمذهبی جامعه برخوردار بوده و بدین لحاظ می‌توانسته برای جمهوری اسلامی یک منبع اساسی مشروعیت سیاسی باشد.

مطابق با شواهد موجود، اکثریت جامعه ایران از حجاب به مثابه یک الزام قانونی در دهه ۶۰ استقبال کردند و یا با آن مخالفت نکردند. جامعه سنتی و مذهبی ایران از دلایل کافی برای استقبال از حجاب قانونی برخوردار بود و رضایت آن از سیاست جنسیت مبتنی بر حجاب، امری ذاتی و در راستای علائق تاریخی، فرهنگی و ایدئولوژیک آن قرار داشت. این گروه به لحاظ مشروعیتی که به جهت باور خود به حکومت می‌دهند، در دایره تعریف وبر از مشروعیت قرار می‌گیرند. اما برخلاف دیدگاه باورپذیری مشروعیت که وبر ارائه می‌کند، دیوید بیتام (سیاست‌شناس انگلیسی) مشروعیت یک رابطه قدرت را به جهت «توجیه‌پذیری آن رابطه بر مبنای اعتقادات مردم» می‌داند. (بیتام، ۱۳۹۰: ۲۶). مطابق با تعریف بیتام، مشروعیت‌دهی منحصر به باورمندان نظام نیست و حتی مخالفان نظام نیز می‌توانند، به شکل ناخواسته، بخشی از فرایند ساخت مشروعیت نظام باشند. این امر زمانی رخ می‌دهد که یک سیاست مشخص برای مخالفان، به واسطه وجود یک عنصر مشترک میان آنان و نظام سیاسی، توجیه‌پذیر باشد.

اساساً در اثبات توجیه‌پذیری یک سیاست باید پیش از مدافعان آن سیاست که بواسطه باور (مطابق دیدگاه وبری) توجیه می‌شوند، عمدتاً به سوی گروه‌هایی نظر کرد که سیاست مشروعیت‌بخش کاملاً در راستای گرایش‌های ایدئولوژیک آنان قرار نمی‌گیرد. اگر نظام سیاسی قادر باشد چنین گروه‌هایی را در راستای یک سیاست خاص با خود همسو کرده و یا لاقلاً از مخالفت بازدارد، در این صورت، آن سیاست از قدرت توجیه‌پذیری بالایی به لحاظ اجتماعی برخوردار خواهد بود و بدین لحاظ سهم قابل ملاحظه‌ای در ساخت مشروعیت سیاسی ایفاء خواهد کرد.

در اوایل تأسیس نظام اسلامی، درحالی‌که تبدیل حجاب شرعی به حجاب قانونی برای اسلام‌گرایان از فوریت و حساسیت بالایی برخوردار بود، برای جریان‌های غیراسلام‌گرا مخالفت با الزام حجاب امری ثانوی و گاه غیرضرورتی تلقی می‌شد. در یکی از معدود موارد مخالفت، سیمین دانشور به انقلابیون مذهبی یادآور شد که موضوع پوشش را می‌توان به زمان مناسب موکول کرد (دانشور، ۱۳۵۷: ۶). پیشتر اشاره کردیم که دیدگاه رایج «زن عروسکی به مثابه جاده صاف‌کن امپریالیسم» موضع مشترک اغلب مخالفان رژیم شاه بود. این دیدگاه و به تبع آن ظهور مسئله حجاب امری ناگهانی در فردای پیروزی انقلاب نبود، بلکه حداقل از یک دهه پیش، حجاب به عنوان نمادی اعتراضی در جامعه ایران رو به گسترش نهاده و همه گروه‌های انقلابی، به رغم تفاوت‌های فکری‌شان، آن را تقویت کردند (احمدی خراسانی، ۱۳۹۰: ۱۶۱). این نگاه پس از پیروزی انقلاب نیز تداوم یافت. روایت حجاب به زبان قانون از سوی حکومت هرچند مورد تأیید گروه‌های غیرمذهبی نبود، اما اسباب نارضایتی عمده آنان را نیز فراهم نمی‌کرد و بدین لحاظ به مانعی میان این گروه‌ها و نظام تازه تأسیس تبدیل نشد. نظام به جهت ماهیت انقلابی آن توانست در سال‌های اولیه حیات خود، همراهی غیرمستقیم جریان‌های انقلابی غیرمذهبی را در سیاست جنسیت به دست آورد که علت این امر، در وهله اول، ظهور حجاب به مثابه نماد مبارزه با رژیم در سال‌های منتهی به انقلاب ۵۷ و در مرتبه بعد، تأثیرپذیری ناخودآگاه این گروه‌ها از فرهنگ سنتی بود که خود در چارچوب آن رشد کرده و بالیده بودند. هیچ‌یک از تشکل‌های سکولار در ابتدای انقلاب به مخالفت موثر و جدی با الزام قانونی حجاب برخاستند که این امر نشان از قابلیت بالای توجیه این سیاست برای اکثریت ایرانیان حتی اقلیت غیرمذهبی در آن مقطع دارد.

نکته قابل ملاحظه آنکه از میان دو وجه انقلابی‌گری (با رویکرد ضدغرب) و سنت‌گرایی به عنوان منابع توجیه سیاست جنسیت نظام، وجه دوم حتی در رژیم پهلوی نیز سابقه داشته و

نشانه‌هایی از رابطه سیاست رسمی جنسیت با علائق سنتی در آن دوره دیده می‌شود. علیرغم برخی تغییرات مدرن به نفع زنان در قانون خانواده در پیش از انقلاب، همچنان برخی مفاد آن قانون مطابق یا متأثر از ضوابط فقهی بوده است. برخی روایت‌های مستند از دوره پهلوی حاکی از آن است که چنین مفادی صرفاً ناشی از رویکرد احتیاط‌آمیز آن رژیم هم نبوده بلکه بعضاً با دفاع قاطع و مصمم مقامات همراه می‌شده است. به عنوان نمونه می‌توان به تلاش‌های مهرانگیز منوچهریان نماینده انتصابی شاه در مجلس سنا اشاره کرد که به مخالفت با اصل مشروط ساختن خروج زن از کشور به اجازه همسر در لایحه گذرنامه پرداخت و در مقابل، با واکنش خشم‌آلود رئیس مجلس (شریف‌امامی) و سایر سناتورها روبرو شد. سرانجام این مواجهه، تصویب قانون مربوطه و استعفای منوچهریان از سنا بود (احمدی خراسانی و اردلان، ۱۳۸۲: ۳۴۱-۳۱۵). به نظر می‌رسد نفوذ عامل سنت حتی بر مقامات رژیم نوگرای پیشین نیز اثرگذار بوده است. نیکخواه قمصری در این خصوص می‌نویسد: «چنین ساختاری نه تنها در سرمایه کلامی روحانیون و علما به عنوان جدی‌ترین مرجع ذی‌نفوذ اقتدار اجتماعی، بلکه در سخن مراجع قدرت سیاسی یعنی همان مدرنیست‌های سنت‌ستیز نیز بازتولید می‌شد» (نیکخواه قمصری، ۱۳۹۳: ۱۲۶).

شخص محمدرضا شاه نیز علیرغم همه تظاهرات مدرنش، بعضاً نشانه‌هایی از رویکرد سنتی را به نمایش می‌گذارد. شاه در راستای سبک مورد علاقه خود در سال‌های پایانی حکومتش، مبنی بر انتقاد از سیاست و اقتصاد غرب، از فرهنگ غرب نیز انتقاد می‌کرد. در یکی از نوشته‌هایش، او با رد تساوی زن و مرد، به نقد مفهوم آزادی و حقوق زنان در غرب پرداخت و زنان ایرانی را از زنان غربی متمایز ساخت (پهلوی، ۱۳۵۳: ۴۷۵). شاه همچنین وضعیت خانواده در غرب را مورد انتقاد قرار داد و ایرانیان را از تقلید آن‌ها برحذر داشت تا «بنیان مستحکم زندگی خانوادگی ایرانی» برقرار بماند (همان، ۴۷۸).

با این حال، علیرغم برخی گرایش‌های سنتی در دوره پهلوی، این رژیم در سیاست جنسیت توانست از مزیت خاصی در راستای مشروعیت‌آفرینی به سود خود بهره گیرد. علت این امر، همانگونه که به تفصیل بیان کردیم، ظهور بارز سیاست جنسیت رژیم در نحوه حضور اجتماعی زنان بود که با انتظارات جامعه سنتی فاصله زیادی داشت و از منظر آنان هجوم آشکار به مرزهای سنت، دین و اخلاق تلقی می‌شد. رژیم شاه در این عرصه نه تنها در جهت سنت حرکت نکرد بلکه آشکارا در مقابل آن قرار گرفت. جمهوری اسلامی، به ترتیب عکس، از همه امکانات لازم برای بهره‌گیری از سیاست جنسیت در راستای ایجاد مشروعیت برخوردار بوده

است. این نظام از یک سو به جهت ماهیت دینی آن، قادر بوده سیاست جنسیت با محوریت حجاب را هماهنگ با ایده‌آل‌های جامعه سنتی به پیش برد و همزمان، مخالفانش را در بیشترین سال‌های حیات خود، در این فقره خاموش نگاه دارد. نظام بدین واسطه توانسته خود را در جایگاه حافظ سلامت اخلاقی جامعه و مقوم بنیان خانواده و ضامن امنیت زنان و دختران نشانده و بدین وسیله یکی از مهمترین پایه‌های اجتماعی مشروعیت را در ساختمان کلان مشروعیت نظام بر پا سازد. بر این مبنا «حجاب کارکردسیاسی خود را به انجام رسانده و نظام اسلامی و نمایندگی سیاسی و نمادین آن را مشروعیت بخشیده است» (Sedghi, 2007: 286).

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هدف اساسی مقاله حاضر، رفتن به فراسوی تحولات حال حاضر ایران در موضوع زنان و واکاوی بستر تاریخی این تحولات در زمینه پیوندهای سیاست و جنسیت بوده است. روند سیاسی شدن مسئله جنسیت در ایران از دوره پهلوی آغاز شد و در نظام جمهوری اسلامی با شدت بیشتری ادامه یافت. در هر دو مقطع، جنسیت به مثابه یک منبع مشروعیت‌بخش ظاهر شد و سیاست جنسیت متناسب با جهت‌گیری کلان حکمرانی (مدرنیسم در دوره پهلوی و سنت در جمهوری اسلامی) پی‌ریزی گردید. در قیاس دو دوره، جمهوری اسلامی لاقبل در دهه‌های نخست توفیق بیشتری حاصل کرده است. در این نظام، سیاست جنسیت محصول یک روند تاریخی است که طی آن مخالفان رژیم شاه، فرهنگ سنتی جامعه ایران در حوزه جنسیت را به کنش انقلابی غرب‌ستیزانه پیوند زدند و ضمن مشروعیت‌زدایی از رژیم، سیاست جنسیت را به عنوان یکی از پایه‌های ساختمان مشروعیت‌نظام جایگزین بنا کردند. در این فرایند، غالب نیروهای انقلابی اعم از مذهبی و غیرمذهبی، به شکل مستقیم یا غیرمستقیم، نقش داشته‌اند.

برخلاف نظر رایج که سیاست حجاب قانونی به مثابه قلب سیاست جنسیت نظام را صرفاً بازتاب حمایت اکثریت دین‌دار جامعه می‌داند، شواهد موجود حاکی از آن است که اقلیت غیردینی جامعه نیز به شکل ناخواسته در شکل‌گیری این سیاست و مشروعیت‌زایی آن اثرگذار بوده‌اند؛ هرچند که ممکن است امروز به برداشت دیگریاز مسئله جنسیت رسیده باشند. از دیدگاه توجیه‌پذیری دیوید بیتام این نتیجه قابل اقتباس است که مخالفان یک نظام سیاسی هم می‌توانند بخشی از روند ساخت مشروعیت آن نظام باشند و این وجه بسیار مهم یک سیاست مشروعیت‌بخش است که در مقاله حاضر مورد توجه قرار گرفته است.

نظام با یک حلقه واسطه به نام حجاب شرعی که آن را به حجاب قانونی تبدیل کرده، علائق ایدئولوژیک خود در زمینه نظارت رسمی در حوزه فرهنگ و اجتماع را به اخلاق‌گرایی دینی و سنتی جامعه ایران که امری تاریخی است پیوند زده و بدین واسطه، آن سیاست را برای اکثریت مردم توجیه‌پذیر ساخته است. به عبارتی، این سیاست از تلفیق گرایشات تاریخی جامعه ایران و علائق ایدئولوژیک نظام جمهوری اسلامی حاصل شده و بدین لحاظ، دارای خصلت توأمان تاریخی و ایدئولوژیک است.

توجه به خصلت تاریخی سیاست جنسیت نظام به لحاظ درک آن به مثابه امری نه صرفاً ایدئولوژیک، حائز اهمیت است. با این حال، زمینه تاریخی موجود تضمینی برای تداوم موفقیت این سیاست نیست. سیاست جنسیت مبتنی بر پوشش اسلامی، همچنان قابلیت برانگیختن افکار عمومی ایرانیان را با القاء انگیزه‌های اخلاق‌گرایانه دارد؛ اما باید در نظر داشت که بافت سنتی جامعه ایران که یکی از مفروضات اصلی این مقاله بوده، در گذر زمان دچار دگرگونی‌های متنوع‌شده است. تحول مذکور طی دهه ۹۰، ظهور و بروز آشکارتری یافته و تغییرات فرهنگی ناشی از تغییر نسل در جامعه ایران و پیدایش سبک‌های جدید زندگی از گذشته نمود پیدا کرده است. این امر مشروعیت‌زایی سیاست جنسیت در شکل کنونی آن را با چالش‌هایی مواجه ساخته که به وضوح قابل مشاهده است. نشانه‌هایی از شکل‌گیری روند جدیدی از سیاسی شدن مسئله جنسیت در این تغییرات دیده می‌شود و این چندان عجیب نیست؛ تجربه تاریخی رژیم گذشته نشان می‌دهد که کارکرد سیاسی جنسیت امری دوسویه است که هم نظام سیاسی و هم مخالفانش می‌توانند از آن بهره‌گیرند. این امر می‌تواند در چارچوب آسیب‌شناسی سیاست جنسیت در جمهوری اسلامی ایران، موضوع تحقیق مستقلی قرار گیرد.

کتاب‌نامه

- آفاری، ژانت (۱۳۷۹)، *انقلاب مشروطه ایران*، ترجمه رضا رضایی، تهران: بیستون
- آل احمد، جلال (۱۳۹۶)، *غرب‌زدگی*، تهران: مجید
- اتحادیه، منصوره (۱۳۸۰)، «نقش زنان در انقلاب مشروطه»، تاریخ معاصر ایران: سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۱۶۹-۱۵۷

احمدی خراسانی، نوشین (۱۳۹۰)، *حجاب و روشنفکران*، وبلاگ نویسنده:

www.noushinahmadi.wordpress.com

احمدی خراسانی، نوشین و پروین اردلان (۱۳۸۲)، *سناتور (فعالیت‌های مهرانگیر منوچهریان در بستر مبارزات حقوق زنان در ایران)*، تهران: نشر توسعه

روند تاریخی شکل‌گیری سیاست جنسیت به مثابه ... (بهرنگ طاهری و دیگران) ۱۱۹

- بازرگانی، بهمن (۱۳۹۸)، *زمان بازیافته*، تهران: اختران
- بشیریه، حسین (۱۳۹۶)، *جامعه‌شناسی سیاسی*، تهران: نشر نی
- بی‌تام، دیوید (۱۳۹۰)، *مشروع‌سازی قدرت*، ترجمه محمد عابدی اردکانی، یزد: دانشگاه یزد
- پاک‌نیا، محبوبه و مرتضی‌مردیها (۱۳۹۰)، *سیطره جنس*، تهران: نشر نی
- پناهی، عباس و معصومه حنیفه (۱۴۰۱)، «کنش‌ها و واکنش‌های مردم گیلان در برابر اجرای قانون اتحاد لباس کشف حجاب»، *جستارهای تاریخی*: سال ۱۳، شماره ۱، صص ۸۱-۱۰۱
- پهلوی، محمدرضا (۱۳۵۳)، *مأموریت برای وطن*، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب
- توحیدفام، محمد (۱۳۹۲)، «نیروهای اجتماعی شبکه‌ای: مفهوم نوین جامعه‌شناسی سیاسی جدید ایران»، *پژوهشنامه علوم سیاسی*: سال هشتم، شماره دوم، صص ۱۵۳-۱۸۲
- حاجبی، ویدا (۲۰۱۴)، *گفتگو با ویدا حاجبی*، بی‌بی‌سی فارسی:
<https://www.youtube.com/watch?v=sZjhtJNKaA> (۲۰۱۴/۶/۳)
- دانشور، سیمین (۱۳۵۷)، «بیا بید ایران ویران را آباد کنیم»، *کیهان*: شماره ۱۰۶۵۷ (۱۳۵۷/۱۲/۱۹)
- ریتزر، جرج (۱۳۹۴)، *مبانی نظری جامعه‌شناختی معاصر و ریشه‌های کلاسیک آن*، ترجمه شهناز مسمی‌پرست، تهران: ثالث
- ساناساریان، الیز (۱۳۸۴)، *جنبش حقوق زنان در ایران: طغیان، افول و سرکوب از ۱۲۸۰ تا انقلاب ۵۷*، ترجمه نوشین احمدی خراسانی، تهران: اختران
- شریعتی، علی (۱۳۹۰)، *زن (مجموعه آثار ۲۱)*، وبگاه خانه شریعتی: shariatihome.com
- شریعتی، علی (۱۳۸۴)، «زن در چشم و دل محمد»، یاد: شماره ۷۵، صص ۸۶-۵۱
- شریعتی، علی (۱۳۵۰)، *فاطمه فاطمه است*، تهران: حسینیه ارشاد
- شوکت، حمید (۱۳۸۸)، «بازخوانی تجربه‌های کنفدراسیون دانشجویی»: <https://www.dw.com/fa-ir>
- صادقی، الهه (۱۴۰۰)، «سیاست جنسیت در ایران معاصر: نقش دولت در تغییر وضعیت و حقوق زنان (۱۳۹۲-۱۲۷۰)»، *دولت‌پژوهی*: سال هفتم، شماره ۲۷، صص ۸۷-۵۹
- صحیفه امام، پورتال امام خمینی (س): www.imam-khomeini.ir
- صیرفی‌نژاد، محسن (بی‌تا)، *قتل عبدالله پنجه‌شاهی و بیماری کودکی چپ‌روی*، وبگاه کتاب:
<http://www.ap56.ir>
- عبدی، عباس (۱۳۹۳)، *جنبش دانشجویی پلی‌تکنیک تهران ۱۳۵۷-۱۳۳۸*، تهران: نشر نی
- فورن ۱، جان (۱۳۹۶)، *نظریه‌پردازی انقلاب‌ها*، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نشر نی
- فورن ۲، جان (۱۳۹۶)، *یک قرن انقلاب در ایران*، ترجمه حسن اسدی، تهران: مولی
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۸)، *گزیده جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی

۱۲۰ جستارهای تاریخی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

مطهری، مرتضی (۱۳۹۰)، مسئله حجاب، تهران: صدرا

مطهری، مرتضی (۱۳۸۵)، نظام حقوق زن در اسلام، تهران: صدرا

نادری، محمود (۱۳۹۰)، چریک‌های فدایی خلق: از نخستین کنش‌ها تا بهمن ۱۳۵۷ (جلد اول)، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی

نیکخواه قمصری، نرگس (۱۳۹۳)، «گفتمان جنسیت از انقلاب سفید تا انقلاب اسلامی»، ژرفا پژوه: سال اول، شماره ۱، صص ۱۵۴-۱۱۳

نیکخواه قمصری، نرگس (۱۳۹۰)، تحول نگرش نسبت به زن و تأثیر آن در انقلاب اسلامی، تهران: پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

واترز، ماری-آلیس و اولین رید (۱۳۹۲)، فمینیسم و جنبش مارکسیستی، ترجمه مسعود صابری، تهران: طلایه پرسو

همایون کاتوزیان (۱۳۷۱)، مصادق و نبرد قدرت، ترجمه احمد تدین، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا

Sedghi, Hamideh (2007), *Women and Politics in Iran/Veiling, Unveiling and Reveiling*, New York: Cambridge University Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی